

Filosofija ir kalba

TIKROVĖ IR GRAMATIKA

Saulenė Pučiliauskaitė

Vytauto Didžiojo universiteto
Filosofijos katedra
Donelaičio g. 52, LT-44244 Kaunas
Tel. (8 37) 32 78 34

Wittgensteino filosofijoje gramatika yra sąvokų tvarka, kurią diktuoja mūsų kalba. Gramatinės taisyklės – žodžių vartojimo normos – yra arbitralios, todėl filosofai neturėtų kelti klausimo apie „kalbos ir tikrovės ryšį“. Tačiau, žvelgiant iš kalbančiojo vidinės perspektyvos, gramatinės taisyklės pasirodo kaip būtina prasmės sąlyga. Todėl įmanoma kalbėti apie tikrovę kaip apie gramatinio kalbėjimo atitikmenį. Gramatinis netikslumas šiuo atveju reiškia „kalbėjimą be tikrovės“ arba kalbėjimą apie nieką.

Prasminiai žodžiai: tikrovė, gramatika, gramatinis netikslumas.

Bijau, kad mano mintys nebūtų gramatiškai netikslios.

A. Gide

Gramatiką mes esame linkę suvokti kaip mūsų kalbą valdančių taisyklių sisteminių visumą. Tai yra tam tikras įrankis kalba reikšti savo mintis; technika, kuri saugo taisyklingo vartojimo standartą. Nekelsime klausimo, kas ir kaip šį standartą įtvirtino. Veikiausiai gramatiką derėtų laikyti bendru keletu didžiai išsilavinusių žmonių – kalbininkų ir visų kitų kalbos vartotojų darbo, t. y. paties kalbos vartojimo, – rezultatu, saugomu vadinamosios kalbos tradicijos. Tačiau kodėl toks dalykas kaip gramatika gali tapti filosofinio domėjimosi objektu ar netgi filosofinių problemų sprendimo raktu? Tokį minties judesį mes aptinkame vėlyvojo Wittgensteino kalbos filosofijoje.

Wittgensteino gramatikos samprata

Wittgensteinas plačiau visuomenei žinomas kaip kalbos filosofas, t. y. filosofas, filosofines problemas suvokęs kaip kalbos problemas. Todėl natūralu, kad savo vėlyvojoje filosofijoje atsisakęs griežtos kalbos logikos idėjos, jis savo mintyse turėjo ieškoti kažko, kas ją pakeistų, – sąvokos, kuri ir pateiktų filosofinių problemų paaiškinimą, ir laiduotų kalboje tvarką, nors ir kaip laisvai pastarąją sąvoką suprastume. Todėl Wittgensteino filosofijoje gramatikos samprata įgyja ir kitą prasmę, kuri nėra būdinga vien „kalbininkiskam“ požiūriui į kalbą. Paprasčiausia šią prasmę vadinti tiesiog filosofine.

Gramatikos klausimas Wittgensteinui nėra nei neurofiziologinis, nei psichosomatinis, nors kai kurie filosofai (pvz., Quine'as) kalbos veikimą yra linkę aiškinti būtent taip. Kad geriau suvoktume šio klausimo prasmę, pasitelkime paprastą pavyzdį: „Kodėl aš sakau, kad šis vaisius yra raudonas, ir esu linkusi ryžtingai laikytis šio žodžio – „raudonas“? Kas mane verčia taip sakyti?“ (Žinoma, jeigu vaisius iš tikrųjų yra toks.) Anot Wittgensteino, vienas iš atsakymų būtų: „Mokiausi lietuvių kalbos ir žinau, kad ši spalva vadinama 'raudona'“ (pagal Wittgenstein 1958b: 381). Šitaip atsiremiamą į konvenciją ir „mūsų kastuvus užlinksta“. Tiek mes ir tegalime pasakyti, kad mūsų kalboje ši spalva vadinama šiuo žodžiu ir kad išvis kalbama apie spalvas. Tai, kad mes galime kalbėti apie spalvas ir apie skirtingas spalvas, yra mūsų kalbos gramatikos ypatybė: žodžių reikšmė nurodo, kad mes turime tokį daiktą kaip spalvos *sąvoka*. Kaip ir matematinių problemų sprendimui, anot Wittgensteino, „pati kalba čia teikia būtiną intuiciją“ (Wittgenstein 1974b: 6.233), tarytum ji pati savaime kalbėtų mūsų lūpomis. Čia kyla pagunda mistifikuoti kalbos vyksmą ir kalbėti apie Kalbą, kuri pati viską už mus pasako. Tačiau tokiu būdu išnyksta ir visi filosofiniai klausimai. O Wittgensteino filosofijoje filosofiniai klausimai lieka – šalia kalbos yra ir jos veikimo refleksija. Todėl klausimas „Kodėl aš sakau, kad šis vaisius yra raudonas?“ turi prasmę tiek, kad kalbos veikimo problemą leidžia suvokti ne antropologiškai, neurofiziologiškai ar psichosomatiškai, bet kaip *būtinumo* problemą. Būtinumas čia reiškia mums diktuojamą išraiškos būdą, kurio negalime savavališkai pasirinkti, jei norime būti suprasti.

Būtinumas slypi gramatikoje – gramatika išreiškia tą būtinumą, kuris yra kalboje. Filosofai

būtinumo yra ieškoję daug kur: Aukščiausioje Esybėje, logikos dėsnuose, matematikos teiginiuose. Būtinumas paprastai yra priešinamas tam, kas kontingentiška, o tai, kas kontingentiška, filosofai paprastai skiria prie empirijos. Svarbus būtinumo mąstymo aspektas priklauso Kantui, būtinumą priskyrusiam prie žmogaus intelekto struktūros, kuri mums leidžia mąstyti dėsningą pasaulį. Tačiau jeigu mes Kanto transcendentalinį posūkį apmąstysime kaip pakartotą *kalbos* atžvilgiu, ir pasaulį suvoksime kaip „duotą“ ne intelekto kategorijomis, bet kalba ir per ją, būtinumo teks ieškoti kalboje. Tokiu būdu kalboje ieškosime to, kas yra *a priori*.

„Loginio-filosofinio traktato“ autorius tai, kas yra kalboje *a priori*, suprato kaip būtiną kalbos ir pasaulio sąryšį, įgyvendinamą kalbai ir pasauliui bendra *logine forma*. Tačiau vėlyvajam Wittgensteinui atsisakius kalbos ir tikrovės sąryšio idėjos, būtinumo tenka ieškoti nebe „mūsų kalbos logikoje“.

Regis, būtų neklaidinga pasakyti, kad vėlyvojo Wittgensteino filosofijoje ankstyvą *logikos* sampratą keičia *gramatikos* samprata. Tačiau jeigu „mūsų kalbos logika“ reikalavo, kad „vardas reikštų objektą“, o sakiny s fiksuotų tikrovę „Taip“ arba „Ne“ būdu, jo teisingumo galimybėms esant apskaičiuojamoms pagal formulę, tai gramatika nereikalauja jokių formulių. Gramatinis veiksmas yra sekimas taisykle, kuri į nieką nesiremia (ar sakysime, kad ji remiasi „sutarimu“, bet juk „sutarimas“ ir „taisyklė“ reiškia beveik tą patį: „Žodis „sutarimas“ ir žodis „taisyklė“ yra vienas kitam giminingi“; Wittgenstein 1958b: 224). Taigi gramatika ir tikrovė neturi bendros struktūros, kadangi mes prie tikrovės priartėjame tik per gramatiką ir vienintelė struktūra yra gramatinė. Russellas pasakytų, kad mes galime pažinti tikrovę, tyrinėdami mūsų kalbos sintaksę (Rus-

sell 1999: 251). Wittgensteinas į tai atsakytų, kad tyrinėdami sintaksę mes pažintume tik kalbą – mūsų santykio su pasauliu būdą, bet ne patį pasaulį. Pagal gamtinio natūralaus būtinumo analogiją mums yra įprasta išsigandus sušukti „Oi!“, kaip liūdno veido pavyzdį lietuvių kalboje sieti su žodžiu „liūdna“. Todėl Wittgensteinas mūsų kalbos taisyklės lygina su žaidimo taisyklėmis, kurios akivaizdžiai neturi jokių „pagrindų“ ar „atramų“ tikrovėje, bet pačios sukuria „žaidimo tikrovę“: „Laikytis taisyklės, padaryti pranešimą, paliepti, žaisti šachmatų partiją yra *įpročiai*“ (Wittgenstein 1958b: 199). Įpročio turinys pateisinamas vien pakartotiniu savo atlikimu. Nėra prasmės klausti apie įpročio tikrovę anapus įpročio; jame arbitralumas sutampa su tikrove. Tai yra *grynoji* konvencija.

Grynosios konvencijos sąvoką derėtų supaprastinti kaip nekvestionuojamą susitarimą. Tam tikrus sakinius Wittgensteinas pavadino „gramatiniais“. Tai sakiniai, eksponuojantys kalbos žaidimo taisyklės: „Ką filosofai vadino „būtinomis tiesomis“, Wittgensteino požiūriu, paprastai yra gramatikos taisyklės, reprezentacijos normos, t. y. sąvokų įtvirtinimas“ (Baker, Hacker 1985: 271). Tokie sakiniai kaip „Niekas negali būti ištiesai žalias ir raudonas“, „Aš negaliu turėti tavo skausmo“ yra ne metafizinės tiesos, bet taisyklių apie spalvų pavadinimus bei „skausmas“ ir „turėti“ vartojimo pavyzdžiai. Skirtingai nuo empirinių sakinių, kurie konstatuoja faktus ar aprašo pasaulio situacijas, šie sakiniai aprašo kalbos vartojimą „iš vidaus“ (panašiai kaip šachmatų taisyklės yra žaidimo aprašymai iš žaidimo situacijos): „Kai mes sakome, kad kažkas *privalo* būti, mes vartojame išraiškos normą“ (Wittgenstein 1958a: 16). Būtinybė priklauso mūsų atvaizdavimo *technikai*.

Šios technikos saugotoja bei reguliatyvus veiksnys yra kalbinė bendruomenė – žmonės, kurie kalba tam tikra kalba. Taisyklės (susitarimas) ir yra ta vietovė, kur gali būti aptinkamas būtinumas. Jeigu kas perkreipia savo veidą, jam teka kraujas, jis rėkia, mes sakysime žodį „skausmas“; tačiau jis reiškia ne šį vieną atvejį. Žodžio pasirinkimą diktuoja šio žodžio siejimas su tam tikra išorinio vaizdo paradigma. Taigi būtinumą diktuoja konvencija. Tačiau šį žodį pagal konvenciją būtų galima pakeisti ir kitu žodžiu, reiškiiančiu tą patį (nors žodžio skambesys gali geriau ar blogiau tikti įvardijamam dalykui). Wittgensteinas jokiu būdu neneigia, kad reikšmė turi „fizionomiją“ (pagal Wittgenstein 1958b: 568). Į pastabą apie įvardijamo dalyko ir vardo sąryšį būtų galima atsakyti taip: konvencijas kuria *kalbančios* būtybės. Todėl ir kalbinės konvencijos turi savo veidą.

Ypač turtinga minčių yra Wittgensteino pastaba: „Gramatika sako, kokios rūšies objektas yra bet kas. (Teologija kaip gramatika)“ (Wittgenstein 1958b: 373). Gramatika sako, kad obuolys yra vaisius, lapė yra žvėris, o žmogus – protinga būtybė. Ji taip pat sako, kad „važiuoti“ reiškia veiksmą, o „raudona“ – spalvą. Gramatika pasako, kas yra daiktas, o kas ne. Iš to išplaukia nepaprastai gili teologijos kaip gramatikos išvalga. Teologija, mąstanti ir nagrinėjanti Dievo sąvoką, Jam priskiria įvairius atributus: būtį, visagalybę, gailėstingumą, teisingumą, amžinumą, gyvybę, vientisumą, gėrį (tokiai mąstymo būdu pasižymėjo bene visa viduramžių filosofija su savo ryškiausiais „atributų dedukcijos“ pavyzdžiais Anzelmo Kenterberiečio ir Tomo Akviniečio filosofijoje). Anot Wittgensteino, tokio pobūdžio savybių priskyrimai yra gramatinės pastabos, eksplikuojančios Dievo *sąvoką*. Iš to išeitų, kad Anzelmo Kenterberiečio Dievo buvimo įrodymas (An-

zelmas Kenterberietis 1996: 45) pasako maždaug tą patį, ką ir „lapė yra žvėris“, būtent pasako kažką apie mūsiškąjį žodžio „Dievas“ vartojimo pobūdį, bet ne apie patį „dalyką“. Jam mes *negalime nepriskirti* egzistavimo, kitaip tai jau būtų ne „Dievas“, o kažkas kita. Tai prieštarautų žodžio „Dievas“ vartojimo taisyklei. Anzelmo Kenterberiečio argumente, galima sakyti, yra pateikiama puiki Dievo sąvokos ekspozicija, bet apie „tikrąją dalykų padėtį“ (kuri nurodytų tai, kas *iš tikrųjų yra*) tai pasako ne daugiau, nei apie tai pasako šachmatų žaidimo taisyklės. (Kita vertus, šachmatų taisyklės reikalingos tiems, kurie nori žaisti šachmatais. O kam reikalinga Dievo sąvoka? Galbūt tiems, kurie nori gyventi.)

Gali iškilti klausimas, kas sukūrė *tokias* žodžio „Dievas“ vartojimo taisykles (kas sukūrė *tokias* žodžio „objektas“ vartojimo taisykles)? Kas sukūrė pirmąją konvenciją? Kas buvo Pirmasis Gramatikas? Visa tai mes galime skirti Aleksandrijos kalbininkams, kurių poveikį jaučiame ligi šiolei. Betgi aišku, kad reikėjo tikrai kūrybingo žmogaus pastangų. O gal tos pastangos sutampa su tuo, ką vadiname „dievišku įkvėpimu“ arba „Apreiškimu“? Sukurti galingą ir amžiais galiojančią konvenciją – dalykas ne mažesnis, nei ką „atrasti“. Teologijos kaip gramatikos pavyzdys ne sumenkina teologiją, bet parodo gramatikos reikšmę. Išradimai galimi ir gramatikos srityje, o gramatinio išradimo vertę parodo jo reikšmė žmonių gyvenime.

Tai patvirtina kita Wittgensteino pastaba: „*Esmė* yra išsakoma gramatikoje“ (Wittgenstein 1958b: 371). Filosofai ištikus amžius galvojo, kad esmės reikia „ieškoti“, kad ji turi slypėti atsitiktinių daiktų savybių „kevale“ ir, gerai išžiūrėjus bei ištyrus, gali būti išlukštenta kaip tikrasis to daikto „branduolys“. Wittgensteino sprendimas šiuo klausimu labai paprastas: daikto

esmė yra tai, dėl ko mes vartojame tą žodį jam pavadinti. Taip gramatinis nagrinėjimas išstumiama „esmėžiūrą“ – viskas, ką mums reikia sužinoti apie pasaulį ir apie mus pačius, slypi būduose, kuriais mes vartojame kalbą.

Gramatiniai sakiniai, tokie kaip „Balta yra šviesesnė už juodą“, eksplikuoja mūsų kalbos konvencijas ir pakeičia „esmę“. Anot Hackerio, „bruožas, kuris paaikškina filosofo susižavėjimą Proto tiesomis, yra tai, kad jos atrodo labai giliai žiūrint visiškai suprantamos. Suprasti būtiną sakinį yra pamatyti, *kodėl* taip turi būti; tai yra išvelgti tikrąją daiktų prigimtį ir suvokti ne tik kaip iš tikrųjų yra, bet ir kodėl negali būti kitaip“ (Baker, Hacker 1985: 273). Bet ar sakinys „Balta yra šviesesnė už juodą“ yra proto tiesa?

Empirinį sakinį, teigiantį kontingentišką dalykų padėtį, galima paneigti ir jo neigimas turės prasmę. „Lyja“ bus teisinga, kai lyja; „Nelyja“, kai lyja, bus klaidinga, bet taip pat turės prasmę. Nors šiuo metu klaidingas, sakinys „Nelyja“ yra potencialiai teisingas – jis bus teisingas, kai nustos lyti. Empirinių sakinių neiginiai priklauso tai pačiai prasmės struktūrai, kaip ir jų teiginiai. Mes puikiausiai galime nurodyti, kodėl „Lyja“ arba „Nelyja“ yra teisinga arba klaidinga. O kaip su gramatiniais sakiniais?

Jeigu gramatinius sakinius laikysime „Proto tiesomis“, kurių *kodėl?* mums visiškai skaidrus, susidursime, viena vertus, su akivaizdžia savaime suprantamybe (juk visiškai aišku, kodėl „balta yra šviesesnė už juodą“), kita vertus, su savo nepajėgumu paaikškinti, *kodėl?* Šis *kodėl?* atsitrenkia į tam tikrą tuštumą – mes negalime pateikti atsakymo. Ar tuomet gramatinis sakinys, būdamas būtinas, nėra „Proto tiesa“? O ką, – galėtume paklausti, – čia protas dar gali pridurti? Pamaštyti jo neiginį? Tačiau sakinį „Juoda yra

šviesesnė už baltą“ mes galime priimti kaip poetinį sakinių eilėraštyje, kaip fotografijos negatyvo aprašymą ar paprasčiausią nesąmonę. Mes jokiū būdu nepriimame jo kaip tiesos, kurią derėtų pamąstyti *rimtai*. Tad jeigu mūsų protas negali pamąstyti neiginio, ar gali jis iš tikrųjų pamąstyti *teiginį*? Taigi – ar gramatinį sakinių mūsų protas gali *pamąstyti* (o juk tai yra būtina sąlyga jį laikyti proto tiesa)? Atsakymas yra neigiamas. Gramatinis sakinytis, būdamas reprezentacijos norma, pats yra nepamąstomas: „Wittgensteinas pakartotinai naudoja semantinį principą, kad prasmingo sakinio neigimas yra prasmingas, o nesąmonės neigimas yra nesąmonė“ (Hacker 1972: 275). Ar tuomet mes turėtume jo skaidrumą laikyti apgaulingu? O kam to reikia? Jeigu mes suvokiame visas šio sakinio implikacijas (t. y. jo prasmę), neturime jokio motyvo jo laikyti neskaidriu (šių implikacijų pavyzdžiai būtų, kad spalvą, artimesnę juodai, vadinsime tamsesne, o dieną – šviesesne už naktį. Šio sakinio *pritaikymas* mums yra visiškai aiškus). Tai verčia pasakyti, kad gramatiniai sakiniai yra skaidrūs, bet nepermatomi (kaip kad skaidrus ir nepermatomas yra daugiabriaunis kristalas, kuriame šviesa lūžta tiek daug kartų, kad padaro neįmanomą peržvelgti). Tokiu būdu yra paaiškinama grynosios konvencijos sąvoka. Gramatiniai sakiniai yra ne tiek būtinai teisingi, kiek superteisingi. Jų teisingumas nėra kvestionuojamas ar tikrinamas lyginant juos su realybe, kadangi jie tą realybę ir konstruoja tiek, kiek ji yra galima išreikšti ar apkalbėti. (Pažiūra nėra visiškai nauja – panašiai manė ir Aristotelis sakydamas, kad kalbos taisyklės nėra mąstymo objektas – „Nesvarstome ir tikslių bei savarankiškų mokslų, pavyzdžiui, rašto, – juk gerai žinome, kaip rašyti“ (1112b); Aristotelis 1990: 105). Gramatika yra *žinojimo* (išmanymo arba treniruotės), o ne mąstymo dalykas. Todėl individualus protas gramatinių

sakinių negali laikyti savo tiesomis, kadangi negali jų peržvelgti ir pagrįsti.

Šioje mąstymo situacijoje nuoseklu yra kelti klausimą, *apie ką* yra gramatiniai sakiniai. Čia gali padėti Wittgensteino filosofijoje plėtojama matematinio ir gramatinio sakinio analogija. Juk, kaip sakė Wittgensteinas, „aritmetika yra skaičių gramatika“ (Wittgenstein 1975: 170). Taigi apie ką yra aritmetikos sakiniai? Apie rašalo žymes (ženklus popieriuje)? Apie ką yra sakinytis „Viengungis yra nevedęs vyras“? Apie žodžio „viengungis“ vartojimą? Bet ar vartodama žodį „viengungis“ aš kiekvieną kartą noriu pasakyti „nevedęs vyras“? Wittgensteinas šiuo klausimu taria: „Aš sakau, kad matematikoje mes suteikėme ženklų vartojimui tam tikrą būdą; kad matematikos sakiniai eksponuoja tam tikrą ženklų valdymo techniką. Tai yra tai, ką mums suteikia matematika. Ar iš to seka, kad matematika mums apie tuos ženklus kažką *pasako*?“ (Rhees 1970: 128). Tiksliau būtų pasakyti, kad matematikos ir gramatikos sakiniai ne kažką pasako *apie* ženklus, bet parodo ženklų vartojimo *techniką* (tai paneigia tezę, kad bet koks kalbėjimas yra „kalbėjimas-apie“. Wittgensteinas manė, kad bet koks kalbėjimas yra kalbėjimas „apie“ ką nors. – „Aš galiu tik kalbėti *apie* juos [objektus, S. P.], aš negaliu *jų išreikšti*; Wittgenstein 1974b: 3.221). Jie pateikia ženklų vartojimo taisykles, bet nėra ir *apie* ženklų vartojimą. Jie yra ženklų vartojimo *paradigmos*, o kiti sakiniai yra tų paradigmu taikymas. „Jie yra kalbos aparato dalis, ne *šio aparato vartojimas*“ (Wittgenstein 1976: 250). „ $2 + 2 = 4$ “ yra taisyklė, kad prie dviejų obuolių pridėjus du obuolius gausiu keturis obuolius. Tačiau tai nėra sakinytis *apie* skaičių „2“ ar skaičių „4“: „ $2 + 2 = 4$ “ išreiškia sakinių, kuris yra jį sudarančių simbolių reikšmės dalis, ir nėra *šia* prasme apie skaičius“ (Baker, Hacker 1985: 282); taip, kaip

„Du žmonės sėdi ant mėlynos sofos“ yra apie du žmones, o „Liūtas yra mėšėdis“ yra apie liūtą.

Todėl yra beprasmiška kalbėti ir apie kokį nors gramatinių sakinių ir tikrovės „atitikimą“. Toliau plėtodami gramatinių ir matematinių sakinių analogiją, paklauskime, koku būdu realybę „atitinka“ sakiny „ $2 + 2 = 4$ “. Ar kas nors realybėje lemia jo teisingumą? Šis sakiny nėra „atsakingas“ niekam kitam, tik kompleksinei mūsų skaičiavimo praktikai. Lygiai taip pat ir gramatiniai sakiniai bei tikrovė neturi jokio „atitikimo“. Jie yra mūsų kalbos vartojimo normos. Klausiti, ar jie „atitinka“ tikrovę, ar ne, reikštų klausiti, ar arklio šuolius „atitinka“ šachmatų žirgo ėjimai. Tiesiog per gramatinių sakinių prizmę mes regime mūsų pasaulį, ir nuo gramatinių sakinių priklauso, *ka* mes ten matome. Gramatinių sakinių pažeidimai pažeidžia mūsų supratimą. Todėl mes juos ir paliekame už ribos. Jie yra „ne-prasmė“ (Un-sinn).

Nors ir būdama supertiesos vieta, gramatika, anot Wittgensteino, yra arbitrali: „Vienintelis gamtiškos būtinybės koreliatas kalboje yra arbitrali taisyklė. Ji yra vienintelis dalykas, kurį galima išspausti (abziehen, milk out) iš tos būtinybės į sakinį“ (Wittgenstein 1958b: 372). Kaip suderinti gramatikos būtinumą su jos arbitralumu?

Cituota pastaba nurodo, kad arbitralumas ir būtinumas nėra priešingos sąvokos, tačiau jos skiriamos prie kalbos skirtingais aspektais. Arbitralumo nereikia suprasti kaip to, kas priklauso nuo įgeidžių. Tardamas, kad gramatinė taisyklė yra arbitrali, Wittgensteinas siekia pabrėžti, kad „Gramatika neturi pateikti tikrovei jokios ataskaitos. Tai, kas determinuoja reikšmę (ją sudaro), yra gramatinės taisyklės ir jos pačios nėra atsakingos prieš jokią reikšmę ir šiuo atžvilgiu yra arbitralios“ (Wittgenstein 1974a: 186). Taisyklės būtinumas ir arbitralumas dera

tapusavyje, kadangi išryškėja skirtingais atžvilgiais. Jeigu į gramatinę taisyklę žvelgsime iš „išorės“ („pasaulio“), ten tikrai nerasime, į ką ją atremti. Čia gali padėti mintis, kad gramatikų gali būti daug, todėl išoriniu požiūriu ji neturi jokio būtinumo – nėra jokios būtinybės kalbėti vienaip, o ne kitaip. Sekdamas taisykle Wittgensteinas sako: „Paprasčiausiai štai šitaip ir elgiuosi“ (Wittgenstein 1958b: 217), nors neturiu jokio paaiškinimo, kodėl negalėčiau elgtis kitaip (ar aš turiu paaiškinimą, kodėl sakau „Balta yra šviesesnė už juodą“?). Tačiau būtinumas yra *vidinė* gramatinės taisyklės savybė: taisyklė mus veda būtent *ta* kryptimi ir mes neturime kito pasirinkimo: „Kai laikausi taisyklės, nesirenku. Aš laikausi taisyklės *aklai*“ (Wittgenstein 1958b: 219). Vartodami konkrečią gramatiką, mes turime laikytis jos taisyklių kaip būtinų.

Svarbu įsiklausyti į Wittgensteino pateiktą gramatinės taisyklės arbitralumo palyginimą su ta prasme, kuria eilėraščių galima vadinti „arbitraliu“: „Žmogui, kuris išrado šachmatus, viskas juose galėjo būti labai svarbu – ne daugiau arbitralu nei arbitralus yra eilėraščių. („Negali būti pakeistas joks kablelis““ (Wittgenstein 1976: 143). Nėra jokios gamtinės būtinybės, kuri verstų eilėraščių būti būtent tokį. Šia prasme eilėraščių yra arbitralus. Tačiau jeigu žvelgsime iš vidinės paties eilėraščio situacijos, mes jame (jei eilėraščių geras) matysime viską susietą būtinu ryšiu. „Palygink sąvoką su tapybos būdu: ar ir mūsų tapybos būdas yra savavališkas? Ar galime savo nuožiūra pasirinkti kokį nors kitą (pvz., egiptietiškąjį)? Ar tai tėra gražu ir bjauru klausimas?“ (Wittgenstein 1958b: p. 392). Kalboje yra kai kas, ko mes nesirenkame, tačiau nėra jokio reikalo tai priskirti prie išorinės neišvengiamybės. Kalbinės priemonės yra arbitralios ta prasme, kad jos atitinka kalbos tikslą – ko šia kalba siekiama, o ne kokią nors metafizinę jos esmę. Tačiau savavališ-

kumas sutampa su būtinumu tuomet, kai tikslą norima pasiekti *tobulai*. Tuomet kalbame tai, kas esminga tikslui pasiekti.

Wittgensteino gramatikos samprata, matematikos ir metafizikos sakinius laikanti gramatikos sakiniai, konfrontuoja su „būtinų tiesų“, priklausančių pačiai „tikrovės esmei“, samprata. Pasaulyje nieko nėra būtina tol, kol mūsų kalba neturi tvarkos. Būtinumas priklauso kalbai. Moore'ui būdas, kuriuo Wittgensteinas vartojo „gramatikos“ sąvoką, atrodo keistas ir nesuprantamas. Tačiau Wittgensteino mintis čia paprasta: gramatika yra mūsų kalbos sąvokų tvarka. Tokiu būdu gramatika tampa reguliatyviu mūsų pačios kasdieniškiausios patirties veiksmu.

Gramatika ir tikrovė

Filosofija, atsigręžianti į gramatiką kaip į pirminę mąstymo uolieną, jo prielaidą ir galimybę, kartu paskelbia ir mąstymo pabaigą. Jeigu kalboje reikia ieškoti visų filosofinių problemų sprendimo, tuomet nebelieka ir problemų. Kelti klausimą „Kaip yra su tikrove?“ reiškia užduoti keistą, galbūt paveldėtą filosofinį klausimą – klausimą, kuris pavėlavo maždaug porą šimtų metų, jeigu skaičiuosime nuo Nietzsche's. Povitgenšteiniškoje filosofijoje šis klausimas paprasčiausiai yra sunkiai suprantamas. O šį klausimą keliantį neva-metafiziką turbūt labai užgautų povitgenšteiniškas prašymas pabandyti atsakyti į klausimą „kas yra *vadinama* 'tikrove'“. Tikrove gali būti vadinama daug dalykų. Tačiau niekas nepaneigs, kad šiais laikais yra daug tikrovių, o galbūt taip buvo visuomet – tik filosofas, prisirišęs prie savo sąvokos, vizijos, tradicijos ar mokytojo, nenorėjo tuo patikėti. Būtų galima pasakyti: „Tavo tikrovę atspindi tai, kaip tu kalbi“; o kaip nėra vieno visuotinio kalbėjimo būdo, taip nėra ir tos vienos vienintelės tik-

rovės. Be to, kelti klausimą apie tikrovę visai nereiškia prie jos priartėti.

Su šia pastaba iškyla viena problema. Paprastai manoma, kad žmogaus žodžiai ir jo darbai sudaro vienovę. Tuomet prielaida, kad apie žmogaus tikrovę galima spręsti iš jo kalbos, tikrai veikia. Tačiau niekam ne paslaptis, kad daugelio žmonių – ir netgi filosofų – darbai ir žodžiai smarkiai skiriasi. (Pavyzdžiui, ką pasakytume apie meilę ar aktorius tikrovę? Akivaizdu, jog atsakymas nebus vienareikšmis.) Ir ką daryti su šia problema, nėra aišku. Kalba, – tariame Wittgensteiniui, – gali ir *neparodyti* gyvenimo formos.

Tačiau yra viena tikrovės sąvokos galimybė ir Wittgensteino filosofijoje. Tikrovė sutampa su gramatiniu kalbėjimu ir tuo, ką jis nurodo. Jo priešybė būtų negramatinis kalbėjimas, t. y. kalbėjimas, stokojantis vidinių ryšių. „Priartėti prie tikrovės“ tėra metafora pasakymui „teisingai (taisyklingai) kalbėti“. Kalbėti kitaip, kalbėti „negramatiškai“, reiškia nuo jos nutolti. Nutolti – į kur? Veikiausiai „į niekur“. Pasakius visai paprastai, tai reikštų kalbėti nesuprantamai.

Gramatinis netikslumas

Tai, kad pastarasis dalykas nėra toks jau *paprastas*, galime spręsti iš epigrafui pasirinktų paskutinių garsaus rašytojo žodžių. Ko bijojo A. Gide'as? Gramatinio netikslumo. Gana keista tai suvokti kaip baimės objektą, ir galime nuspėti, kad baimės priežastis čia gilesnė. Gide'as, pripažintas ir puikus literatas, išsigando, kad jo literatūra nebūtų palinkusi į „ne-tikrovę“, o tam pakaktų vieno, bet dėsningo polinkio į „gramatinį netikslumą“ (pavyzdžiui, polinkio *dėsningai* netiksliai vartoti vieną žodį, konstrukciją ar skyrybos ženklą). Kaip moko vaikiškos pasakos, gramatiniai netikslumai kartais gali kainuoti gyvybę. Rašytojui gramatinės klaidos kainuoja tiesą.

Išvados

1. Wittgensteino filosofinė gramatikos samprata nurodo, kad gramatika yra mūsų kalbą ir mąstymą determinuojantis veiksnys. Dėl šios priežasties ji lemia ir mūsų santykį su pasauliu, kadangi determinuoja mąstymą ir jo raišką.

2. Žvelgiant iš gramatikos perspektyvos, filosofijoje nebelieka tikrovės problemos. Tikrovė yra tai, į ką nurodo tam tikras kalbos vartojimo būdas (tikrovė su spalvos sąvoka yra turtinesnė nei tikrovė be šios sąvokos).

3. Siekiant išsaugoti metafizinę tikrovės sąvokos reikšmę kaip tai, kas priešinga „netikriems dalykams“, galima pripažinti, kad tikrovė yra tai, kas atitinka *gramatinį* kalbėjimo būdą. Jo priešybė būtų negramatiškumas, kuris nurodo *nieko*.

4. Todėl gramatikos epochoje nutolti nuo tikrovės reiškia nutolti nuo gramatikos.

LITERATŪRA

Aristotelis. 1990. Nikomacho etika, in *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis.

Anzelmas Kenterberietis. 1996. *Prosligionas*. Vilnius: Aidai.

Baker, G. P.; Hacker, P. M. S. 1985. *Wittgenstein: Rules, Grammar and Necessity, Volume 2 of an Analytical Commentary on the Philosophical Investigations*. Oxford and New York: Blackwell.

Hacker P. M. S. 1972. „Frege and the Private Language Argument“, in *Idealistic Studies*, II.

Rhees, R. 1970. *Discussions of Wittgenstein*. London: Routledge and Kegan Paul.

Russell, B. 1999. „Language and Metaphysics“, in *An Inquiry into Meaning and Truth. The Basic Writings of Bertrand Russell*. London: Routledge.

Wittgenstein, L. 1958a. *Wittgenstein's Lectures, Cambridge 1932–35, from the Notes of Alice Ambrose and Margaret Macdonald*, ed. A. Ambrose. Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. 1976. *Wittgenstein's Lectures on the Foundations of Mathematics, Cambridge 1939*, ed. C. Diamond. Hassocks, Sussex: Harvester Press.

Wittgenstein, L. 1974a. *Philosophische Grammatik / Philosophical Grammar*, ed. R. Rhees, transl. A. J. P. Kenny. Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. 1975. *Philosophical Remarks*, ed. R. Rhees, transl. R. Hargreaves and R. White. Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. 1958b. *Philosophische Untersuchungen / Philosophical Investigations*, eds. G. E. M. Anscombe and R. Rhees, transl. G. E. M. Anscombe. 2nd ed. Oxford: Blackwell.

Wittgenstein, L. 1974b. *Tractatus logico-philosophicus*. The german text of Ludwig Wittgenstein's *Logisch-philosophische Abhandlung* with a new edition of the translation by D. F. Pears and B. F. McGuinness. London; New York: Routledge and Kegan Paul, The Humanities Press.

REALITY AND GRAMMAR

Saulenė Pučiliauskaitė

Summary

In Wittgenstein's philosophy grammar is the conceptual order, suggested by our language. The rules of grammar or the norms of use are arbitral, therefore philosophers should not trouble themselves with the question of the 'language-reality relation'.

However, seen from the inner perspective of the

speaker, the rules of language show themselves as a necessary condition of meaning. Therefore it is possible to speak about reality as that, which corresponds to the grammatical use of language. 'Grammatical inaccuracy' in this sense corresponds to nothing.

Keywords: reality, grammar, gramatical inaccuracy.